

**İBN BAHÂEDDİN'İN "RİSÂLE ALÂ RİSÂLE ALİ ÇELEBİ Fİ'D-
DEVERÂN VE'R-RAKS" ADLI RİSALESİNİN TAHKİK, TERCÜME VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet İNANIR*

Özet

"Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks" adlı bu risale, Osmanlı hukuk düşüncesi ve kurumları açısından önemli bir belge niteliğindedir. Ayrıca tegannî ve lahn tartışmalarında orta yolu benimseyen yaklaşımıyla da son derece önemlidir. Maalesef günümüze kadar bu risale *"Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî"* veya *"el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrîr"* adıyla genellikle Birgivî Mehmed Efendi'ye ait olduğu kabul edilmiştir. Yalnız bir kısım araştırmacılar tarafından Çivizâde Mehmed Efendi ve Ebussuûd Efendi'ye isnat edildiği de olmuştur. Oysa yapılan yeni araştırmalar ve bulunan yeni nüshalar bu risâlenin İbn Bahâeddin'e de isnat edildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma risalenin tahkik, tercüme ve değerlendirilmesi yoluyla aidiyet konusundaki karmaşayı gidererek ilgili literatürün yeniden gözden geçirilmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Bahâeddin, cehrî zikir, , riya, tegannî, lahn.

* Yrd.Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmet.inanir52@gop.edu.tr

INVESTIGATION, TRANSLATION AND EVALUATION OF IBN BAHÂEDDİN'S RISÂLE ÂLÂ RISÂLE ALI ÇELEBİ Fİ'D-DEVERÂN VE'R-RAKS

Abstract

The pamphlet called “*Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*” is an important document in terms of Ottoman law thought and institutions. Moreover, due to its moderationist insight about melody (teğannî) and descant (lahn) discussions it's highly important. Unfortunately, with the names of *Risâlefi'l-lahn ve't-teğannî* or *el-Kavlü'l-vasîl beyne'l-ifrâtve't-tefrîl* so far it has generally been thought to be written by Birgivî Mehmed Efendi but it has also been attributed to Çivizâde Mehmed Efendi and Ebussuûd Efendi by some researchers. However new researches and copies found recently verify that this pamphlet was written by Ibn Bahaeddin. This study aims to help review the related literature by removing the confusion about to whom it belongs through investigating, translating and evaluating the pamphlet.

Key Words: Ibn Bahaeddin, buckthorn remembrance, hypocrisy, melody, descant (lahn).

Giriş

Bazı sûfiler, zikir esnasında müritlerinin şevke gelmesine yardımcı olmak amacıyla tarikatlarında musikiden istifade etme yolunu tercih etmişlerdir. Fakihler bu uygulamayı tenkit etmelerine rağmen sûfiler; teğannî ve lahndan vazgeçmemişlerdir. Sûfiler ve fakihler arasında ortaya çıkan bu tartışma her hangi bir sonuca ulaşmadan yüzyıllar boyu devam edip gitmiştir¹. Araştırma konusu bu risâle de bu tartışmalarda sûfi ve

¹ Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fi ihtiyâri'l-ehakk*, (Sadeleştiren: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 2001, 55.

fakihlerin iddialarını bir değerlendirmeye tabi tutarak bir sonuca ulaştırmaya çalışan bir anlayışın ürünüdür.

Osmanlı Devleti; insan unsuru, coğrafya ve kültür bakımından kendisinden önce kurulmuş olan Türk devletlerinin bir devamı niteliğindedir. Bu devletler hukukta Hanefî mezhebi, itikatta da Mâturîdî öğretilerini esas almış olup bu ekoller VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar oluşum ve gelişim sürecini tamamlamıştır. Osmanlı devlet adamları hukukî devamlılık ve istikrar adına yüzyıllar boyunca oluşmuş bu zengin gelenek içinde en sahih görüşü tespit ederek ülke sınırları içinde uygulanmasını tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı müftülerinin fetvalarında yararlandıkları kaynaklar önceki yüzyıllarda oluşmuş ve bazı yönlerden yazıldığı dönemlerin izlerini taşıyan eserlerdir. Tegannî ve lahn konusunda yazılan risaleler incelendiğinde bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir. Zira bütün taraflar görüşlerini daha önce yazılmış bu eserlerden yapılan alıntılarla desteklemeye çalışmıştır². İbn Bahâeddin (ö. 952/1545) de Ali Çelebi'nin eserinde tegannî ve lahnın haram olduğuna dair görüşlere yer verdiğini, kendisinin ise mübah diyenlerin görüşlerine yer vereceğini ifade etmektedir³.

Osmanlı müftülerinin zengin gelenek içinde bir mesele hakkında fetva verirken farklı veya birbirine zıt görüşler arasında hangisinin tercih edilmesi gerektiği hususunda ihtilaf ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin lahn konusunda Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'yle (ö. 932/1526) Anadolu Kazaskeri İbn Kemal (ö. 940/1534) tam olarak birbirine zıt

² İbn Kemal, *Fi tahkiki'l-hakk ve ibtâli sâiri'l-sûfiye fi'r-raks ve'd-deverân*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Ef. 453, vr. 88b-89a; Müfti Ali Çelebi, *Risale fi hakkı'd-deverân ve'r-raks*, Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, nr. 11, vr. 122b-125a.

³ İbn Bahâeddin, *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*, Milli Kütüphane Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 188b-189a; Aynı risale *Risâle fi'd-deverân ve'r-raks* adıyla Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, vr. 88b-90a arasında kayıtlıdır.

görüşler içindedir. Biri, lahna haram derken diğeri onu mutlak surette mübah görmektedir⁴. Bu durum bazı sūfîler tarafından tenkit edilmiş, tarafların inatlaşmaları, beraberinde başta raks ve deverân aleyhinde fetvalar içeren fetva kitapları olmak üzere güvenilir metinler olarak kabul edilen Hidâye gibi eserler dahi sūfîlerce zaman zaman bazı yönlerden sorgulanmaya başlanmıştır⁵. Örneğin dönemin ileri gelen meşâyihından Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1529) geçmiş fukahânın fetvalarını raksın oyun ve eğlence manasına göre verdiğini, bu dönemde birkaç mutaassıp müftü dışında hiç kimsenin raks ve deverânı oyun olarak nitelendirmediğini belirterek önceki fetva kitaplarındaki hükümlerin sūfîlerin raksıyla ilgili olmadığını iddia etmektedir⁶.

Müftüleri ve onların dayandıkları fetva kitaplarını da kapsayan bu tartışma kamu düzenini bozacak ve hukukî istikrarı sarsacak bir boyuta gelmiş olacak ki Yavuz Sultan Selim'in ricasıyla İbn Kemal tarafından Hanefi fakihlerinin hukukî yeterlilik ve öncelik bakımından bir tasnife tabi tutulması yoluyla sorun aşılmaya çalışılmıştır. İslam hukuk literatüründe "Tabakâtu'l-fukahâ" adıyla bilinen bu eserin böyle bir ihtiyaçtan doğduğu anlaşılmaktadır.⁷

"Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks" aslında "lahn" ve "tegannî"yi inkâr etmek sûretiyle sünnetleri ihya eden, bid'atları da reddeden ve bu konuda risâle yazan İbn Bahâeddin ile arasında münasebet bulunan başka bir müellife katkı da bulunmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Hatta İbn Bahâeddin diğer müellifin meselenin sadece bir tarafına bakarak cehrî zikrin haram olduğunu söyleyenleri eserinde

⁴ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 191a.

⁵ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 188b.

⁶ Sünbül Sinan Efendi, *Risâle-i tahkîkiyye*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 4784/1, vr. 1b-3b.

⁷ İbn Kemal, *Risâle fi duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûf alâ evlâdi'l-evlâd*, Süleymaniye, 1049, vr. 49b-51b.

zikrettiğini, kendisinin de mübah olduğunu söyleyenlerin bir kısmını zikredeceğini belirtmektedir.

Müellifin kendi ifadesine göre risale riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahn olmak üzere beş temel kavramı incelemeye çalışmaktadır⁸. İbn Bahâeddin'e göre riyâ kesin surette haramdır, helal kabul eden kimse de kâfir olur. Ama bir kimse helal kabul etmeden riya ederse doğru olan o kimsenin küfrüne hükmetmemektir. Diğer bir konu da fakihlerin sûfileri dini hafife almakla suçlamalarıdır. Ona göre kasıtlı bir şekilde dini hafife alan kimse kâfirdir. Aksi takdirde küfürle itham edilemez yalnızca te'dib ve ta'zir edilir⁹.

Tegannî ve lahna gelince bunlara cevaz veren ve vermeyenlerin görüşleri incelendiğinde tarafların ne kadar keskin ve tartışmanın da bir o kadar sert olduğu görülmektedir. Bu durumun İbn Bahâeddin gibi sağduyu sahiplerini rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Onun Osmanlı âlimleri arasında lahn konusunda fukahâyı ifrat ve tefrit içinde olmakla itham eden üçüncü bir yaklaşımın sahibi olduğu görülmektedir. Ona göre "... lahn konusunda İbn Kemal gibi bazı müftüler ifrata düşerek helal diyenlerin küfrüne fetva vermişlerdir. Zenbilli Ali Cemâlî gibi bazı müftüler de ifrata düşerek zikir esnasında lahnın mübahlığına fetva vermiştir. Müftüler arasındaki bu görüş farklılığı yeryüzünde büyük bir fitne ve fesadın çıkmasına neden olmuştur. Doğru olan iki uç arasında orta yoldur. Kabule şayan olan insafla söylenmiş olmalıdır. Öncelikle her iki delilin ne olduğunu ortaya koyup daha sonra tercihte uygun olan yolu takip edip doğruya varılması gerekir." İbn Bahâeddin'e göre "tegannîyi helal kabul edenleri tekfir etmek doğru değildir ama cevazına da fetva verilemez. Çünkü devir değişmiş tegannî ve lahn; sırf riya, itibar ve mal

⁸ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 188b-191a.

⁹ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 189a.

*toplamak gayesiyle yapılmaya başlanmıştır. Fakat sırf bunlar var diye yapanlar tekfir edilemez*¹⁰.

Bu çalışma İbn Bahâeddin'in *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks* eserinin tahkik, tercüme ve değerlendirmesini konu almaktadır. Söz konusu risale XVI. yüzyılın ilk yarısında Zenbilli Ali Cemâli ve İbn Kemal gibi dönemin ileri gelen müftülerini lahn konusunda ifrat etmekle niteleyen, bazı fetva kitaplarına eleştiriler yönelten, tegannî ve lahn tartışmalarında makul ve orta yol diye nitelendirilebilecek bir çizgiyi takip etmesi yönünden önemlidir. Söz konusu risale değişik isim ve isnatlarla birçok araştırmacının ilgi alanına girmiş, müellifiyle ilgili de çelişkili isnatlar yapılmıştır¹¹. Dolayısıyla İbn Bahâeddin'e ait bu risalenin, o dönemden günümüze var olan hatalı isnat ve bundan kaynaklanan yanlış anlamaları da gidermeye yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Osmanlı hukuk düşüncesinin anlaşılması ve fukahâ-meşâyih ilişkilerine ışık tutması bakımından büyük önem arz etmekte olan bu risale, Türk-İslam hukuk tarihi ve kurumları açısından da önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Nitekim bahsi geçen risaleye ait tahkik, tercüme ve değerlendirme şeklindeki bu çalışmayla konuyla ilgili literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve: Tegannî, Lahn ve Tercî'

Tegannî, Arapça (غنى) kökünden türemiş bir kelime olarak birden çok anlama gelmektedir: Sesi Kur'an'la güzelleştirip süslemek, okurken seste sevinç ve hüznü belli etmek, yetinmek, başka şeye ihtiyacı olmamak demektir. Ayrıca Kur'an okuyan kişinin bununla geçmiş milletlerin

¹⁰ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 190b-191a.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Gel, "Birgivî Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrî't'in müellifi kimdir?", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt: 7, Sayı: 2, Güz 2012, 59-74.

haberlerinden ve eski kitaplardan müstağnî kalması, onlara ihtiyaç duymaması, meşgul olmak, maddi zenginlik anlamlarına da gelmektedir. Açıkta ve yüksek sesle okumak anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Bu anlamlardan her biri, kelimenin kullanıldığı yere ve duruma göre değişebilir¹².

"Lahn" ise Arapça bir kelime olup lügatte; nağme, tegannî, ezgili ses, ezgi, lehçe, dil, melodi, sesi güzelleştirmek, makamla okumak, üstü kapalı konuşmak, söyleniş tarzı, meyletmek, anlatmak, doğrudan sapmak ve sözü gerçek anlamının dışında kullanmak, kıraatte ve dilde hata etmek, sözün maksudını anlamak gibi değişik anlamlara gelmektedir. Yaygın olarak kabul edilen terim anlamı ise dilde ve kıraatte hata yapmaktır. Buna göre kelimelerin yapısında ve i'rabında hata etmeye lahn denildiği gibi Kur'an okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hatalara da lahn denir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen lahn¹³ "ima, ta'riz, kinaye gibi örtülü anlatım", hadislerde ise "ezgi, nağme, tegannî" gibi manalarda kullanılmıştır¹⁴.

Tercî' ise, sesi boğazda oynatarak nağme ile okumak, bir başka deyişle Kur'an'ı mûsikî kurallarına uygun tarzda okumaktır. Ezanda ise

¹² İbn Manzur Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Lisanu'l-Arab, Neşr-u edebü'l-havza, Kum/İran, 1405, XV, 135-140; Râgıb el-İsfehânî, Müfredat, (thk. Muhammed Seyyid Geylanî) Mısır, 1961, 366; Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya, Riyazu's-Salihin, (Tercüme ve Şerh Edenler: Yaşar Kandemir, İ. Lütfü Çakan, Raşit Küçük), Hadis No: 1006; H. Yunus Apaydın, "Mûsiki Md.", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 261-263.

¹³ Muhammed 47/30.

¹⁴ İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 379-383; Râgıb el-İsfehani, *a.g.e.*, 738; Abdurrahman Çetin, "Lahn Md.", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 55-56; Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/1, c. 6, sayı: 11, 158-160; Ömer Aslan, "Kur'an Tilavetinde Tecvidin Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII/ 1, Sivas 2003, 363.

“Eşhedü en lailahe illah ve Eşhedü enne Muhammede’r-rasûlullah” ifadelerini tekrarlamaya verilen addır¹⁵.

Tegannîyi sesi Kur’an’la güzelleştirip süslemek anlamında kabul edenler Kur’an’ın lahn ve tercî’ ile okunmasını mekruh kabul ederler. Dolayısıyla lahnin "nağme, ezgi, melodi" gibi anlamlar için kullanılması Kur’an’ın makamla okunup okunamayacağı tartışmasıyla yakından ilgilidir. Aralarında Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, İbrahim en-Nehaî, İbn Şîrîn, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel’in de bulunduğu bazı âlimler Kur’an lafızlarının yapılarının bozulabileceği, dikkatlerin mânadan makama çevrileceği ve asıl gayeden uzaklaşılacağı gibi gerekçeler ileri sürerek makamla Kur’an okunmasını uygun görmemişlerdir. Hz. Ömer, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbas. Ebû Hanîfe, Şafîî gibi âlimler, tecvid kurallarına uymak kaydıyla Kur’an’ın makamla okunabileceğini görüşündedirler¹⁶.

Âlimler arasında söz konusu kavramlara yüklenen anlamlara göre farklı görüşler ortaya konulduğundan XVI. asrın ortalarına doğru da bu meselenin Osmanlı ulemâsı ile meşâyihî arasında ihtilaf edilen konulardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi XVII. yüzyılın sonlarına doğru bile bu sorunun halledilemediğini ve bundan sonra da tarafların uzlaşmalarının uzak bir ihtimal olduğunu ifade etmektedir¹⁷.

2. Risâlenin Gerçek Müellifinin Tespiti ve Hangi Risale Üzerine Yazıldığına Dair Bazı Değerlendirmeler

Müftü Ali Çelebi’nin *Risale fi hakkı’ d-deverân ve’r-raks* adlı risalesiyle ilgili araştırma yaparken *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi’ d-deverân ve’r-raks li-İbn*

¹⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, VIII, 115.

¹⁶ Çetin, *a.g.m.*, XXVII, 55-56.

¹⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, 55.

Bahâ adlı bir risaleye rastlanmıştır¹⁸. Araştırma sonucunda risalenin *Risâle fi'd-deverân ve'r-raks li-İbn Bahâeddin* adıyla bir nüshasının daha bulunduğu tespit edilmiştir¹⁹. Risalenin başlığından İbn Bahâeddin'e ait olduğu ve Ali Çelebi'nin risalesi üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca risalenin muhtevasına bakıldığında Zenbilli Ali Cemâlî Efendi ile Ali Çelebi'nin farklı kimseler olduğu görülmektedir²⁰.

Müfti Ali Çelebi'nin meşhur "Risale fi hakkı'd-deverân ve'r-raks" adlı risalesinde *deverân* ve *raks*ın caiz olduğu tezi savunulmaktadır²¹. Ayrıca *cehrî zikir*, *tegannî* ve *lahn* konusuna temas etmediği görülmektedir. İbn Bahâeddin'in risalesinin giriş kısmında Müfti Ali Çelebi ismi değil sadece Ali Çelebi ismi yer almaktadır. Diğer nüsha ise sadece *raks* ve *deverân* risalesi olarak geçmektedir. Bu durumda Müfti Ali Çelebi dışında Zenbilli Ali Cemâlî, İbn Kemal ve İbn Bahâeddin ile çağdaş, bir başka Ali Çelebi'nin *riyâ*, *dini hafife alma*, *cehrî zikir*, *tegannî* ve *lahn* konu alan ayrı bir risalesi olmalıdır. Ayrıca bu dönemde tek bir Ali Çelebi de yoktur²². Ayrıca İbn Bahâeddin risalesinin doğrudan olmasa da bir

¹⁸ "Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks", Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, vr. 188b-191a. Buradaki bilgilerden hareketle literatürde Zenbilli Ali Efendi'ye ait olarak bilinen risalenin Müfti Ali Çelebi'ye ait olduğunu tespit ettik.

¹⁹ Risâle fi'd-deverân ve'r-raks adıyla Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 1227 numaralı DVD'de vr. 88b-90a.

²⁰ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 188b-191a.

²¹ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 188b-189a.

²² Bu asırda yaşayan ve aranan özelliklere yakın beş Ali Çelebi tespit edilebildi. Bunların birincisi Vâsi Alisi diye şöhret olan Alaeddin Ali Çelebi b. Salih Filibevî (ö. 950/1543), ikincisi Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1571), üçüncüsü ise bu dönemde Trabzon'da bulunan meşhur âlimlerden ve zamanın velilerinden kabul edilen ve Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin kendisinden ders aldığı Müfti Ali Çelebi adında Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'yle çağdaş bir kişidir. Dördüncüsü Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi ve beşincisi ise Ebussuûd olup ona da Ali Çelebi denildiği anlaşılmaktadır. (Bkz. Ömer Faruk Akün, "Vâsi Alisi", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 226-227 Bkz. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Çelebi ve Ahlâk-i Âlâî*, İz Yay., İstanbul 2005, 41-42. Nazmi Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi: Hayatı, Menkıbeleri, Şiirleri*, y.y., İstanbul 1965, 3; Ebû's-

yönüyle raks ve deverân tartışmalarıyla alakalı olduğu söylenebilir. Çünkü risalenin ele aldığı kavramlar riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahn konuları fukahânın sûfilere yönelik tenkitleriyle ilgilidir. Ayrıca risalede geçen ve tenkit edilen Hâvî²³, Câmiu'l-fetâvâ²⁴, Fetâvâ's-sûfiyye²⁵, Müştemilü'l-ahkâm²⁶ gibi eserler raks ve deverân ihtilafında fukahânın raks ve deverâna karşı yararlandığı fetva kaynaklarıdır.²⁷ Ayrıca “Bezzâziyye'nin raksı helal sayanların küfürle itham edilmesine itibar edilmeyeceği gibi lahnin ihtilafsız olarak haram olduğunu söyleyenlere de itibar edilmez”²⁸ ifadesi İbn Bahâeddin'in raks ve deverân ihtilafından haberdar olduğunu ve bir Nakşi şeyhi olarak raks ve deverân risalesi üzerinden kendi mutedil çizgisini ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir.

Risalenin tercüme ve tahkikiyle ilgili çalışma yapılırken söz konusu risalenin *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî adıyla* Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde

Su'ûd Müftî Alî Çelebî, er-Risâletü'l-cinan, Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 06 Hk 169/18, vr. 114b-118a).

²³ Eserin tam adı *el-Hâvî li'l-fetâvâ* adıyla Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî (911/1505)'ye aittir. (Özel, *a.g.e.*, 198); Eser Muhammed Muhyiddin Abdülhamid tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. (Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, (Tahkik eden: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Matbaatü's-Saade, 3. Bs., Kahire, 1959.

²⁴ Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî'ye ait bu eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Ef., nr. 94; İzmir, nr. 247; Serez, nr. 1165; Esad Ef., 617; Fatih, nr. 860, 2287; H. Hüsnü Paşa, nr. 449; Denizli, nr. 157; Ayasofya, nr. 1528, 1529, 1530; Damad İbrahim, nr. 505.

²⁵ Fadlullah Muhammed b. Eyyûb el-Macevî el-Multanî'nin (ö. 666/1267) *el-Fetâvâ's-sûfiyye fi tarîkil-behâiyye* adlı eseri zikredilmektedir. Bazı nüshaları için bkz. Arşiv No: 06 Mil Yz B 914, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Atıf Efendi Yazma Eser Kütüp-hanesi, Atıf Efendi, 1134; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1994.

²⁶ Eser, Fahreddin Yahya b. Abdullah er-Rûmî (ö. 864/1460)'ye aittir. Hidâye asıl olmak üzere Mecma', Vikâye, Kenz ve Muhtâr'ın ibareleri aynen alınmıştır. Birgivî bu eseri zayıf görüşler ihtiva ettiğini belirtir. (Özel, *a.g.e.*, 98); Bazı nüshaları için bkz. Arşiv No: 01 Hk 47, Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu; Arşiv No: 06 Hk 4275, Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu.

²⁷ İbn Kemâl, *Risale fi beyâni'r-aks ve'd-deverân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 858, vr. 207a-b

²⁸ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 190a.

Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) adına kayıtlı bir nüshası tespit edilmiştir. Risâlenin sonunda "Çivizâde Mehmed Efendi" tarafından "merhum Ebussuûd Efendi"nin çağdaşı "merhum Birgivî Mehmed Efendi"ye hitaben kaleme alındığı şeklinde bir ibare bulunmaktadır.²⁹ Bu ibareden hareketle bazı araştırmacılar risâlenin Çivizâde'ye ait olduğu düşüncesiyle araştırmalarında yararlanmışlardır³⁰.

Yapılan araştırmalar sonucunda aynı risâlenin "*el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrîr*" adıyla Birgivî Mehmed Efendi'ye nispet edildiği ve kütüphâne kayıtlarında birçok nüshasının olduğu tespit edilmiştir.³¹ Birgivî üzerine araştırma yapan pek çok çağdaş araştırmacı bu risaleyi Birgivî'ye isnat etmektedir.³² Yüksel, bazı nüshalarda risâlenin Birgivî'nin son eseri olduğunun kaydedildiğini belirtir.³³ Gel ise bu risaleyi, sûflere

²⁹ Çivizâde Mehmed Efendi, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1548, vr. 163b-166a.

³⁰ Ahmet Aydın, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fıkhî Görüşleri ve Fetvaları", *Yüksek Lisans*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 33-34, 82-83, 87, 91, 158.

³¹ Muhtelif isimlerle Birgivî'ye atfedilen bu nüshalardan bazıları şunlardır: Mehmed Efendi el-Birgivî, "Risâle fi inkârî't-tegannî ve'l-lahni ve'l-inkâr", Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî-Arabî, nr. 3448/5, vr. 101b-103b; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1218, vr. 71b-73b; "Risâle fi beyâni'l-haddi't-teganni ve'l-lahn" adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 170, vr. 259b-262b; "Risâle fi ihtimâmi emri'd-dîn", Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 696, vr. 39b-43b; Birgivî Mehmed Efendi, "el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrîr", Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 615, vr. 107b-110b; "İsâle fi Beyâni'l-haddi't-teganni ve'l-lahn" adıyla Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv No: 07 El 2571/6, vr. 48a-51a; Risâlenin müellifi belirtilmemiş halde başka nüshaları da bulunmaktadır. Mesela bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb, nr. 1181, vr. 107b-110b.

³² Risâlenin Birgivî'ye ait olduğu iddiasını esas alan modern araştırmalar için bkz. Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2011, 45; Ahmet Turan Arslan, İmam Birgivî: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, Seha, İstanbul 1992, 90-92; M. Hulusi Lekesiz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, 67-68.

³³ Yüksel, *a.g.e.*, 45.

yaklaşım açısından tasfiyeci bir yaklaşıma sahip Birgivî'den orta yolcu bir Birgivî portresinin inşa edilmesinin dayanaklarından biri olduğu tespitinde bulunur.³⁴

Çivizâde ile Birgivî dışında “*Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*” veya “*Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*” ve “*el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît*” adlarıyla da bilinen risalenin Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye de isnat edildiği görülmektedir. Meselâ XVIII. Yüzyılın meşhur Osmanlı âlimi Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762) bu risaleyi Ebussuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) isnat etmektedir.³⁵ Aynı şekilde Atsız “*Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*”nin Süleymaniye Kütüphanesi Reîsü'l-Küttâb, numara 1181, varak 107b-110b'deki nüshayı Ebussuûd Efendi'ye nispet etmektedir.³⁶ Ancak hem Düzenli hem de Gel, Ebussuûd'a ait olmasını uzak bir ihtimal olarak değerlendirmektedir.³⁷ Yine bu risaleyi Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Şeyh Sinan'a da nispet edenler bulunmaktadır.³⁸ Kısaca risalenin gerçek müellifini tespit sorunu, çok bilinmeyenli bir denklem görünümündedir.

Yukarıda zikredilen müellifler arasında İbn Bahâeddin'in ismi yer almamaktadır. Fakat bizim iki nüshasına ulaştığımız ve “İbn Bahâeddin'in Ali Çelebi'nin risalesi üzerine bir risale” ifadesi, risalenin Ali Çelebi'nin risalesi üzerine yazıldığını göstermektedir. Bilinen Müfti Ali Çelebi³⁹

³⁴ Gel, *a.g.m.*, 74.

³⁵ Gel, *a.g.m.*, 66.

³⁶ Bkz. Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1967, 60.

³⁷ Pehlul Düzenli, “Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, 70, 88; Ayrıntılı bilgi için Gel, *a.g.m.*, 66.

³⁸ Ahmet Kaylı, “A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d. 981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form”, *Yüksek Lisans*, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Sciences, İstanbul 2010, 72-78.

³⁹ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 122b-125a. Çevirisi için bkz. Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Deverân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2004, Sayı: 13, 41-45; Dilaver Gürer, “Osmanlılar'da Semâ, Deverân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2010/2, Sayı: 26, 9-14.

dışında bir başka Ali Çelebi olmalıdır. Çünkü Müfti Ali Çelebi'nin risalesiyle arasında tam bir paralellik kurulamamıştır. Söz konusu Ali Çelebi'nin Kınalızâde Ali Çelebi (916-979/1510-1571) olması da mümkündür. Nitekim Oktay, Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Risâle fi hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cehrî* adıyla bir risalesi bulunduğu iddia edilmektedir.⁴⁰ Gel, "Birgivî Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve 't-tefrît'in müellifi kimdir?*" adıyla yazdığı makalesinde konuyu etraflıca ele alarak söz konusu bu risalenin Birgivî Mehmed Efendi'ye ait olmadığını iddia etmektedir.⁴¹ Söz konusu eserin raks ve deverân ile dolaylı ilişkisi ve Birgivî'nin bu konudaki görüşleri dikkate alındığında⁴² bu risalenin Birgivî'ye ait olması bize göre de uzak bir ihtimaldir. Ayrıca tespit edilen iki nüshada eserin İbn Bahâeddin'e nisbet edildiği ve raks ve deverân risalesi üzerine yazıldığı görülmektedir. Burada sadece İbn Kemal ve Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin isimlerinin geçmesi diğer şeyhülislamın yer almaması risalenin XVI. yüzyılın ilk yarısında yazıldığına dair ipuçları sunmaktadır.

Gel, makalesinde *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks* ("el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve 't-tefrît adıyla incelenen")'ın gerçekte hangi risale üzerine yazıldığı konusunu incelemekte, konunun özelliğinden kaynaklanan sebeplerle pek çok ihtimali ortaya koymaktadır.⁴³ O, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* yahut *el-Kavlü'l-vasît'in Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'* adlı esere cevaben yazılıp yazılmadığını araştırmaktadır. O'na göre

⁴⁰ Bir kısmına kütüphane kayıtlarında rastlamasak da Ali Çelebi'nin sûfilerin raks ve deverânları konusunda birçok risalesi vardır. "Risâle fi hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cehrî" ve "Risâle fi hüsnî'd-deverân" bunlardan bazılarıdır. Bkz. (Ayşe Sıdika Oktay, Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.37-63).

⁴¹ Gel, *a.g.m.*, 59-74.

⁴² Birgivî sûfilerin zikir sırasında yaptıkları raks ve deverânın, "hay" ve "huy" ile anlamsız hezeyanların ibadet olarak yapılmasının meşru olmadığını bunları takip etmekle görevli kadıların müdahale etmeyerek onlardan çekindikleri için dualarını bile talep ettiklerini iddia etmektedir. (Mehmed Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, yy., 1268, 217-18; Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000, 378.)

⁴³ Gel, *a.g.m.*, 59-74.

Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye (ö. 1043/1633-34) ait olduğu iddia edilen “*Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*”⁴⁴ adlı risale ile “*Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*” adlı risale arasında muhteva benzerliği bulunduğu hareketle paralellik bulunmaktadır.⁴⁵ Ancak her iki risale daha detaylı bir şekilde incelendiğinde gerek konu gerekse muhteva bakımından temel farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'in konusu o dönem müezzinlerinin hutbe esnasında “tasliye, tarziye ve te'mîn”leri alışkanlık haline getirip bunları sünnet hatta vâcip olarak değerlendirmelerini içermektedir. Akhisârî risalesinde “*kitap, sünnet ve akvâl-i fukahâ*”ya göre cevazına delâlet eden bir delil olmadığını, aksine bunların “*kerâhetine ve haramlığına*” delil bulunduğunu kitap, sünnet ve fukahâ görüşleri çerçevesinde ele almaktadır.⁴⁶ Araştırma konusu İbn Bahâeddin risalesinin konusu ise riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahn olmak üzere beş temel kavramdır⁴⁷. Dolayısıyla her iki risale ele aldıkları temel konular bakımından birbiriyle paralel değildir.

İbn Bahâeddin “*cehrî zikrin haram olduğunu söyleyenlerden bir kısmını kardeşim zikretti. Biz de mübah olduğunu söyleyenlerin bir kısmını zikredeceğiz*” ifadesi yer almaktadır. Hâlbuki Akhisârî'nin risalesi incelendiğinde cehrî zikir ve cehrî zikrin haramlığıyla ilgili deliller bulunmamaktadır. Yine İbn Bahâeddin'in risalesi incelendiğinde o tegannî ve lahnı Kur'an ve zikir esnasında olma durumuyla ele alırken Akhisârî'nin risalesinde o tegannî

⁴⁴ Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ve vüçûbi istimâi'l-hutbe, Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, nr. 429, vr. 77b-84b; Aynı risale *Risale fi hakki't-tarziye ve't-tasliye* adıyla başla, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv Numarası: 45 Ak Ze 5998/2Müstensih: Mehmed b. Hasan Akhisârî, İstinsah Tarihi 1310 (1891), 20b-29a.

⁴⁵ Gel, *a.g.m.*, 61-74.

⁴⁶ Akhisârî, “*Risâle fi't-tegannî*”, vr. 78a

⁴⁷ İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 188b-191a.

ve lahnı hutbe esnasında "tasliye, tarziye ve te'mîn" ile ilgili incelemektedir. Hatta o Kur'an okurken güzel ses manasında tegannînin meşruiyetine delalet eden rivayetlere de yer vermektedir.⁴⁸ Dolayısıyla her iki risale muhteva bakımından da örtüşmemektedir. Akhisârî'de yer alan "Çünkü tegannî dinlerin tamamında (cemû'l-edyân) haramdır."⁴⁹ ifadesi diğer risalede "Hakikati öğrenmek isteyen kimseler bir taraftan bazı âlimlerin tegannînin bütün dinlerde haram olduğunu hatta bunu helal görenlerin kafir olup öldürülmeleri gerektiğini söylediğini görüp, diğer taraftan da bazı alimlerin de Şeriat-ı Muhammediyye'de caiz olduğunu söylediğini görünce hayret etmişlerdir."⁵⁰ şeklindedir. İbn Bahâeddin'in burada İslâm'da tegannînin mübah olduğunu iddia edenlere de yer vermektedir. Ayrıca Akhisârî "bunu helal görenlerin kâfir olup öldürülmeleri gerektiği" ifadesine yer vermemiştir. İbn Bahâeddin fakihleri güvenilir olmayan eserlerden yararlanarak fetva veren kimseler olarak değerlendirirken⁵¹ Akhisârî ise bu dönem âlimlerini insanların hevâsına uyarak onlara yakın olmaya çalışan (yağcılık), dinin sağlam kaidelerini yıkarak onların istek ve arzularına göre cevap veren kimseler olarak nitelirmektedir.⁵²

Sonuç itibariyle "Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks" veya "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî" ve "el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve 't-tefrît" adlarıyla bilinen risalenin, Akhisârî'ye atfedilen "Risâle fi't-tegannî ve hurmetih" adlı risâle ile hem konu hem de muhteva bakımından bağlantısı kurulamamıştır. Nitekim paralellik kurulacak ise bu ancak İmam Birgivî'ye isnad dilen *Risâle fi hurmeti't-tegannî ve istima'ül-Melâhî*⁵³ ile Akhisârî'ye atfedilen "Risâle fi't-tegannî ve hurmetihi" arasında kurulabilir.

⁴⁸ Akhisârî, a.g.e., vr. 82a.

⁴⁹ Akhisârî, a.g.e., vr. 81a.

⁵⁰ İbn Bahâeddin, a.g.e., vr. 191a.

⁵¹ İbn Bahâeddin, a.g.e., vr. 188b.

⁵² Akhisârî, a.g.e., vr. 84a.

⁵³ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 4779/4, vr. 34a-42a; *Risâle fi inkârî't-tegannî ve'l-lahn ve'l-inkâr*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Ae Arabi 3448/5, vr. 101-103.

Zira her iki risâlenin de aynı olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi İbn Bahâeddin'in hayatı ve eserlerine kısaca yer verilecektir.

3. İbn Bahâeddin'in Hayatı ve Eserleri

İsmi Muhammed b. Bahâeddin b. Lütfullah olup lakabı Muhyiddîn'dir. Bahâeddinzâde ve İbn Bahâeddin⁵⁴ ve İbn Bahâ⁵⁵ diye tanınır. Kaynaklarda doğum tarihi ve yeri hakkında bilgi yoktur. Çocukluğundan itibaren üstün bir edeb ve terbiye ile yetiştirilen İbn Bahâeddin, ilim öğrenme çağına geldiğinde, ilk tahsîlini zamânının âlimlerinden ve aynı zamanda Bayramiyye tarikatının halifelerinden⁵⁶ olan babası Bahâeddin b. Lütfullah'dan yapmıştır. Ayrıca Mevlânâ Hatîbzâde, Müslihuddîn Kastalanî ve Sultan Bâyezîd'in hocası Mârûfzâde gibi devrin meşhûr âlimlerinden de ders almıştır. Kısa zamanda ilim ve fazîlette emsâl ve akrânlarını geçmiş, sadece zâhirî ilimlerle yetinmeyip tasavvuf yoluna yönelerek, Bayrâmîyye tarikatı şeyhi Yavsî Şeyh Muhammed İskilibî (920/1514)'nin huzûr ve hizmetlerine girmiştir. Bir süre tekkede "seccâdenîşîn" olarak görev yapmıştır. Daha sonra İstanbul'dan bir müddet ayrılarak asıl vatanı Balıkesir'de ikamet etmiştir. Şeyh Yavsî'nin vefatından sonra da Abdurrahim Müeyyidî (ö. 944/1537-38) İstanbul Bayrâmîyye tekkesine, İbn Bahâeddin ise Balıkesir'deki Bayrâmîyye tekkesine görevlendirilmiştir.⁵⁷ Bir müddet sonra Şeyh

⁵⁴ İbn Bahâeddin, *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*, vr. 188b; Sofyalı Bâlî Efendi de "İbn Bahâeddin" ismini zikrederek "zamanımızın şerîat ve tarikat kutbu" olduğunu ifade etmektedir (Abdurrezzak Tek, *Fusûsu'l-Hikem'e Yönelik Bazı Tartışmalı Konulara Sofyalı Bâlî Efendi'nin Bakışı*, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, 132).

⁵⁵ İbn Bahâeddin, *Risâle fî'd-deverân ver-raks*, vr. 88b.

⁵⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 41-42.

⁵⁷ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-şekâik*, (Nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı yay., İstanbul 1989, I, 427; Bursalı, *a.g.e.*, 41.

Abdurrahim Müeyyidî (ö. 944/1537-38)'nin vefatı üzerine de Balıkesir'den İstanbul'a gelerek postnîşîn olarak irşad faaliyetlerine devam etmiştir⁵⁸.

İbn Bahâeddin, hakkı söyleme noktasında kimseden çekinmeyen açık sözlü biridir. Nitekim bu dönemde sünnete uygun olmayan bazı icraatlar yapılmaya başlanmış, İbn Bahâeddin de bu durumu sohbet meclislerinde dile getirerek açıkça tenkit etmiştir. Onun bu tenkitleri Sadrazam İbrahim Paşa'nın kulağına gitmiş ve şeyhe sinirlenmiştir. İbn Bahâeddin'in dostları, vezirin şeyhe bir zarar vermesinden endişelendiklerini ifade etmişler. O da "Dostlarım! Sizin korku ve endişeniz bende yoktur. Allah'ın izni ve koruması ile onların zararından korkmam. Eğer beni öldürecek olurlarsa şehîd olurum. Hapsederlerse, benim için uzlet ve halvet olur. Yâni orada yalnız başıma ibâdet ve tâat ile meşgûl olurum. Eğer beni bu beldeden uzaklaştırırlarsa, hicret etmiş olurum. Bunların hepsi, Hakk'ı talep edenler için saâdettir. Hepsinin karşılığında nihâyetsiz sevaplar ve sayısız faydalar vardır" demiştir.⁵⁹ Kısaca o, keşf ve kerametleriyle tanınmış takvâ sahibi, âlim ve ârif dirayetli bir kimsedir.⁶⁰ Nitekim Zenbilli Ali Efendi iyice yaşlanınca fetvâ yazmakta zorluk çekmeye başlamıştır. Pâdişâh bu işlerin aksamaması amacıyla kendisine yardımcı olmak üzere birini nâib, vekil seçmesini istemiştir. O da verâ ve takvâsından dînin emirlerini hakkıyla gözetmesinden ötürü bu işe İbn Behâeddin'i münâsip görmüştür.⁶¹

⁵⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 427; Öngören, *a.g.e.*, 161.

⁵⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 427-428; Öngören, *a.g.e.*, 244.

⁶⁰ Şakâyık-ı Nu'mâniyye isimli meşhûr eserin sâhibi olan ve Taşköprüzâde diye tanınan Ahmed b. Mustafa Efendi, İstanbul'da Sahn-ı Semân medreselerinden birinde müderrislik yapmakta iken, gördüğü bir rüyanın kendisi tarafından bilindiğini ve yaptığı tabirin doğru çıktığı haber vermektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 428.)

⁶¹ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 428; Burada söz konusu olan Müfti Ali Çelebi Zenbilli Ali Cemâlî Efendi değil de İbn Bahâeddin'in risalesi üzerine risale yazdığı Ali Çelebi olmalıdır. Çünkü risalenin başlığında Ali Çelebi yazarken içinde Ali Cemâlî ifadesi yer alır. Ali Çelebi'ye kardeşim diyebilecek kadar yakın hissederken Ali Cemâlî Efendi'yi ifrat etmekle suçlamaktadır. Bu durum Zenbilli Ali Cemâlî ile Ali Çelebi'nin farklı

İbn Bahâeddin 951/1544 senesinde hacca gitmiş, ertesi sene dönüşünde 952/1545 Kayseri’de vefat etmiştir.⁶²

İbn Bahâeddin, fen ve din ilimleri ile Arap dili üzerinde uzman bir kimsedir. Tefsîr ve hadîs ilimlerinde geniş müktesebâta sahiptir. İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe hazretlerinin Fıkh-ı ekber’ini şerh ederek, kelâm ve tasavvufun ayrı gibi görünen kısımlarını en iyi şekilde îzâh edip açıklamış, bu iki disiplini cem ederek bu alana yeni bir açılım getirmiştir.⁶³

İbn Bahâeddin’in *Müdüfaanâme fi hakkı Şeyhi’l-Ekber* (İbn Arabî), *Şerh-i esmâ-i hüsnâ*⁶⁴, *Risâletü’t-tevhîd*, *Risâletü’l-vücûd*⁶⁵, *Risâletü sirru’l-kader*

kimseler olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. (İbn Bahâeddin, *a.g.e.*, vr. 188b-190a) Ancak Ali Çelebi’nin “Müfti Şeyh” olarak bilinen Halvetiyye’den Abdülkerim Kadirî (ö. 951/1544) olması mümkündür. Kendisiyle ilgili biyografi bilgisi de karışıktır. O, fikhî meselelere de vâkıf olması sebebiyle Kanunî tarafından günlük 100 dirhem ücretle müfti tayin edilmiştir. İnsanlara hem vaaz edip hem de şeyhülislâm gibi fetva vermiştir (Öngören, *a.g.e.*, 112-113, 269).

⁶² Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 429; Bursalı, *a.g.e.*, 41.

⁶³ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 428.

⁶⁴ Atif Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atif Efendi Koleksiyonu, Arşiv no: 34 Atf 1408/9, 73-132’de bir nüshası bulunmaktadır.

⁶⁵ Atif Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atif Efendi Koleksiyonu, Arşiv no:34 Atf 2851/22, 185-202 arasındadır. Ayrıca Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 43 Va 560’da bir nüshası bulunmaktadır. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi tarafından tercüme edilen Vahdet-i Vücûd risâlesinde İbn Bahâeddin vahdet-i vücûdu mantıktaki beş tûmelle temellendirir. Ceylan’dan naklen şu şekildedir: “Vaktâ ki sûfiyyeden sudûr eden sözlerin zâhiri tavr-ı akıldan hâriç ve tebâud ve nakle muhalif görüldü. Bu sözler beyne’n-nâs sebab-i fitne ve mefsedet ve mahall-i inkâr ve töhmet oldu. Bâ-husûs vahdet-i vücûd meselesi, yani sûfiyyenin bütün mevcûdâtta vücûdun bir olduğuna kail olmaları, bu mesele sebebiyle nâsın bazısı bazısını tekfir ediyor ve buna dair olan bahisler beyne’t-tavâif buğz ve adâvete bâis oluyor. Bu meseleyi kimisi kabul kimisi red ve kailini tekfir ediyor. Ve hâlbuki tarafeynden ekserisi şu meseleyi fehmi hususunda zan ve tahmin üzere olup sûfiyyenin maksadlarını tahkîk ve tayinden pek uzak bulunuyor. Ne bu meseleyi kabul edenler mütebassirâne rivayet ediyor ne de onu red edenler müteayyen ve makbul bir eser-i dirâyet gösterebiliyor. Bu sebeple ne red ve kabûl-i makbûl oluyor ne de tebâğuz ve tehâsüd ve ne başka bir netice husule geliyor. Binâenaleyh mahall-i nizâ’ taayyün ve tebeyyün ve ondan hakikat-i meseleyi ahz, nehy ve red ve kabul cihetlerinden her biri tezâhür etsin için sûfiyyenin bu meseleye dâir olan sözlerini telhîs ve bu sözlerinden maksadlarını bi-hakkın tahkik etmek kasdıyla hiçbir kitabda mislini bulamadığımız gibi hiçbir hitabta ivaz ve bedeline zafer-yâb olamadığımız bir tarz-ı takrîr ile şu risâleyi tahrir ettim.” (İstanbul

ve İmam-ı Azam'ın Fıkh'ul-ekber'ine⁶⁶ yazdığı şerh olan *el-Kavlü'l Faslı* isimli eserleri vardır⁶⁷. Ayrıca Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi yazma eserler bölümünde *Risale fi mes'ele'ti'l küffâr fi'n-nâr* adıyla bir eseri daha olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸. İbn Kemal, Tâcüşşerîa'nın (ö. 673/1274) *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserinin yanlışlarını düzeltmek üzere önce *Islâhu'l-vikâye* adlı eseri kaleme almış, ardından bunu *el-Îzâh (Îzâhu'l-Islâh)* adıyla şerh etmiştir. Bu esere birçok ta'lik ve hâşiye yazılmıştır. İbn Bahâeddin'in İbn Kemal'in bu eserine bir ta'lik yazdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Birgivî, İbn Bahâeddin'in bu eleştirilerini de dikkate alarak bir hâşiye yazmıştır⁶⁹. Ayrıca üzerinde çalışılan *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks* adlı risale de kendisine aittir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Yazma eser kütüphanelerinde "*Risâle fi'l-lahn ve't-teğannî*" ve "*el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve 't-tefrît*" gibi çeşitli adlar altında farklı müelliflere isnat edilen risâle "*Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverânve'r-raks*" adıyla İbn Bahâeddin'e de isnat edildiği görülmektedir. Elde edilen veriler bizi söz konusu risalenin İbn Bahâeddin tarafından Ali Çelebi'nin raks ve deverân risalesi üzerine yazılmış bir risale olduğu sonucuna götürmektedir. Ali Çelebi'nin de "*Risale fi hakkı'd-deverân ve'r-raks*" müellifi Müftü Ali Çelebi değil "*Risâle fi hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cehrî*"

Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye, nr. 433, vr. 4a-5a; Semih Ceyhan, "Molla Fenârî ve Bir Usul Metni Olarak Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2010, 82). Araştırma konusu risaleyle yazılış amacı bakımından ortak özellikler göstermektedir. Ki bu durum risalenin İbn Bahâeddin'e ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁶⁶ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 2186, vr. 1-207'de bir nüshası bulunmaktadır.

⁶⁷ Bursalı, *a.g.e.*, 41; Öngören, *a.g.e.*, 342.

⁶⁸ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 43 Va 561, 5 varaktır.

⁶⁹ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde'nin Fıkıh ve Fıkıh Usulü Eserleri" Maddesi, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 247.

müellifi Kınalızâde Ali Çelebi olması ihtimal dâhilindedir. Ancak söz konusu risaleye kütüphâne kayıtlarında henüz rastlanmamıştır. Dolayısıyla konuyla ilgili kesin hüküm ancak bu risale tespit edildikten sonra verilebilir. Bize göre Çivizâde ve Birgivî gibi diğer müelliflere yapılan isnatlar ise son derece şüphelidir. Tasavvuf konusunda farklı görüşlere sahip kimselere yapılan bu isnatlar ya bilinçli bir yanıltma veya müstensih hatası olma ihtimali taşımaktadır.

İbn Bahâeddin, risalesini Ali Çelebi'nin risâlesine bir katkı sunma amacıyla yazmıştır. Risalede yer verdiği kavramlar daha çok fakihlerin sûfileri tenkit, hatta yer yer tekfir ettiği riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahnı kapsamaktadır.

Bu dönemde tegannî ve lahn ile cehrî zikir yapan tarikatlar bulunmaktaydı. İbn Kemal gibi bazı fakihler bu hususta onları tenkit etmekten geri durmamış, onlar da bu tenkitlere aldırılmamıştır. Özellikle Şeyhülislâm Ali Cemâlî Efendi ile İbn Kemal arasındaki görüş ayrılıkları kamuoyunu rahatsız edecek boyuta ulaşmıştır. Zâhirî ilimler konusunda da iyi yetişmiş sûfî İbn Bahâeddin, bu şartlarda ifrat ve tefritten uzak, orta yolu bulmaya çalışmıştır. O, çağdaşı olan âlimlerin, hükümlerin kaynaklarını, illetlerini tespiti ve sahih ile fasidin, kuvvetli ile zayıfın arasını temyiz edebilme gücüne sahip olmadığını, dolayısıyla döneminde fetva mertebesine ulaşan müftü bulmanın zorlaştığı görüşündedir. O'na göre bu dönemde hâşiyeler yazan ve etraftan ne bulursa cem eden kimselerin tasnif ettiği fıkıh kitapları yaygınlaşmıştır. İbn Bahâeddin'in bunlara örnek olarak verdiği kitapların raks ve deverân gibi meselelerde İbn Kemal gibi fakihlerin referans olarak gösterdiği kaynaklar olması dikkat çekicidir.

İbn Bahâeddin, Hidâye gibi muteber fıkıh kitaplarında bile bir takım hatalar bulunduğundan hareketle, fakih mertebesine ulaşamayan kimselerin tercih ve temyiz yapmasının doğru olmadığı görüşündedir. Bu

yönüyle o, bir sûfi olarak dönemin hâkim hukuk düşüncesinin sınırlarını zorlayan bir yaklaşıma sahip olduğu görülür. O'nun yazdığı bu risale de her türlü aşırılıktan uzak, ortak aklı ve ma'kul çizgiyi temsil etmektedir.

İbn Bahâeddin'e göre riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahn konusunda mümkün olduğu kadar tekfirden kaçınmak gerekir. Zamanın değişmesini de göz önünde bulundurarak tegannînin cevazına fetva vermeyeceğini ifade etmektedir. O'na göre cehrî zikir caizdir fakat hafî zikir ondan daha faziletlidir. Raks ve deverân yapan, tegannî ve lahn ile zikir icra eden sûfilerle fukahânın arasında cereyan eden şiddetli mücadele Osmanlı siyasî coğrafyasında hafî zikir yapan Nakşîliği ön plana çıkardığı söylenebilir. Bir nakşî şeyhi olarak İbn Bahâeddin'in bunda önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi risalenin metin ve tercümesine yer verilecektir.

[Metnin Tercümesi]

"Bu Eser Ali Çelebi'nin Raks ve Deverân Konusundaki Risalesi Üzerine İbn Bahâeddin Tarafından Yazılan Bir Risaledir"

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla. (188b)

Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât-ü selâm Hz. Muhammed (sav) ve onun tüm Ehl-i Beyti üzerine olsun.

Ey kardeşim! Bu risaleni mütalaa ettim.⁷⁰ Allah'ı Teâlâ dinin emirlerine uymada, sünnetlerin ihyasında ve bid'atların inkârındaki özenini artırsın. Zikir esnasında tegannî ve lahini inkârla iyi yaptın. Zira o münkerlerin en çirkini, bid'atların en kötüsüdür. Sadık kardeşinin nasihati şudur ki; hakkı arayan ve sorunları halletmeye kendini adayın kimsenin fetva verme mertebesine ulaşması gerekir. Tâ ki hükümlerin kaynaklarını, illetlerini, sahih ile fasidin, kuvvetli ile zayıfın arasını temyiz edebilsin.

⁷⁰ Müftü Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 122b-125a.

İmâdeddin (ö. 670/1271)'in Fusûl⁷¹ adlı eserindeki yazdıklarının gayesi de budur. (Âlimler) müftü olacak kimsenin müctehid olması gerektiği konusunda icma etmiştir. Zâhid fakih Ebu'l-Leys⁷² ve diğerleri, "müctehid mertebesine ulaşamayan kimselerin fetva vermesi haramdır, bunda ihtilaf yoktur" görüşündedirler. Müctehid sadece fıkıh kitaplarında yazılan görüşlere dayanmaz o, bizzat kendisinin seçtiği görüşlerle amel eder, emr eder veya nehy eder. Özellikle de günümüzde bu mertebeye ulaşmış müftü çok azdır. Eğer bu mertebeye ulaşmamış ise ona yakışan bu mertebeye ulaşandan alması ve onun verdiği fetvalara güvenmesidir. Sadece kitaplara itimat etmeye gelince bu durum büyük bir tehlike içerir. Maalesef bu dönemde hâşiyeler ve etrâf kitaplarına varıncaya kadar bulduklarını bir araya getiren kimselerin tasnif ettiği kitaplar yaygınlaşmıştır. (189a) Fetva mertebesine ulaşamayan kimseler pek çoğunu saptırdılar ve hem de en kötü yola saptılar.⁷³ Bunlara örnek olarak Hâvî⁷⁴, Câmîu'l-fetâvâ⁷⁵, Fetâvâ's-sûfiyye⁷⁶, Müştamilü'l-ahkâm⁷⁷ gibi eserler zikredilebilir.

⁷¹ Ebu'l Feth Zeyneddin Abdurrahîm b. Ebubekr İmâduddîn b. Ali el-Merğînânî el-İmâdî (ö. 670/127), Fusûlu'l-İmâdiyye adlı eseridir. Şaban 651 (Ekim-Kasım 1253) tarihinde Semerkand''da yazılmıştır. İbn Kâdî Semâve (ö. 823/1420), el-Fusûlu'l-Uşrûsenî ile bu eseri birleştirerek Câmîu'l-fusûleyn adlı eserini telif etmiştir. (Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, 68) Arşiv No: 06 Hk 2731, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda bir nüshası bulunmaktadır.

⁷² Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983 veya 393/1003), el-Fetâvâ min ekâvîli'l-Mesâyih ve en-Nevâzil fi'l-furû' adlı eseri bulunmaktadır. (Abdulhayy Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324, 220; Özel, *a.g.e.*, 35).

⁷³ Maide/77.

⁷⁴ Eserin tam adı *el-Hâvî li'l-fetâvâ* adıyla Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî (911/1505)'ye aittir. (Özel, *a.g.e.*, 198); Eser Muhammed Muhyiddin Abdülhamid tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. (Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 3. Bs., Kahire, Matbaatü's-Saade, 1959.

⁷⁵ Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî'ye ait bu eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Ef., nr. 94; İzmir, nr. 247; Serez, nr. 1165; Esad Ef., 617; Fatih, nr. 860, 2287; H. Hüsnü Paşa, nr. 449; Denizli, nr. 157; Ayasofya, nr. 1528, 1529, 1530; Damad İbrahim, nr. 505.

Aynı şekilde kendilerine itibar edilen kitaplarda da Allah'ü Teâlâ'nın "Eğer o Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, içinde mutlaka birçok çelişkiler bulurlardı"⁷⁸ ayetini tasdik edercesine bir miktar yanılı ve hata bulunmaktadır. Örneğin Hidâye müellifinin (Merginânî, ö. 593/1197) güvenilirliği ve üstünlüğü konusunda (âlimlerin) icma etmeleri, fakat eserinde de birçok konuda yanıldığını da tespit etmeleri bu kabildendir. Ayrıca muteber (fıkıh) kitaplarda da birbirine zıt görüşler bulunmaktadır. Bir meselede hatta tek bir kitapta bazı âlimler "fetva buna göredir" derken, bir kısmı da aynı kitapta fetvanın onun tersi olduğunu söyler; bazıları sahih görüş budur derken diğer bir kısmı da onun sahih olmadığını söyler. Bu durumda fetva verme mertebesine ulaşmış kimseler dışında hiç kimse (mezhepteki) kuvvetli (görüşü) temyiz ve tercih yapamayıp şaşırıp kalır. Bunlara örnek olması bakımından bu risale; riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahn şeklinde beş kavramı ele aldığını söyleyebiliriz:

1. Riyâ

Riyâyı helal kabul etmeden işleyenlere gelince her ne kadar bazı fakihler riyaya özel bir durum olarak onu kâfir saymışlarsa da doğru olan onun küfrüne hükmetmemektir.

⁷⁶ Fadlullah Muhammed b. Eyyûb el-Macevî el-Multanî'nin (ö. 666/1267) *el-Fetâvâ's-sûfiyye fî Tarîkil-Behâiyye* adlı eseri zikredilmektedir. Bazı nüshaları için bkz. Arşiv No: 06 Mil Yz B 914, Milli Kütüphane-Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu; Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1134; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1994.

⁷⁷ Eser, Fahreddin Yahya b. Abdullah er-Rûmî (ö. 864/1460)'ye aittir. Hidâye asıl olmak üzere Mecma', Vikâye, Kenz ve Muhtâr'ın ibareleri aynen alınmıştır. Birgivî bu eseri zayıf görüşler ihtiva ettiğini belirtir. (Özel, *a.g.e.*, 98); Bazı nüshaları için bkz. Arşiv No: 01 Hk 47, Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu; Arşiv No: 06 Hk 4275, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu.

⁷⁸ Nisâ/82.

2. Dini Hafife Almak

Mushaf-ı şerîf-i lağım çukuruna atan –Allah korusun- kimse örneğinde olduğu gibi açıkça ve kasıtlı bir şekilde dini hafife alan kimsenin kâfir olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak bunlar dışındakilerin kâfir olduğuna hükmedilmez, sadece te'dib ve ta'zir edilir.

3. Cehrî Zikir

Geriye kalan üç şeye gelince (ey kardeşim) onun haramlığı hakkında söylenenlerden bir kısmını zikrettin. Biz de mübah olduğunu söyleyenlerin bir kısmını zikredeceğiz. Bezzâzî⁷⁹ cehrî zikrin haramlığını genişçe naklettikten sonra şöyle demiştir: Sesi yükseltmeye gelince o caizdir. Hidâye sahibinin (Merğînânî), Tecnis⁸⁰ adlı eserinde hamamda kıraat hakkında iki görüş olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi sesi yükseltmek diğeri ise yükseltmemektir. İlki mekruhtur, ikincisi değildir. Mezhepte tercih edilen görüş de budur. (189b)

Tesbih ve tehlil konusuna gelince ses yükseltile bile herhangi bir beis yoktur. Tatarhâniyye'de de böyle denilmiştir. Yine el-Ekme'l'in (Ekmeleddin el-Bâbertî, ö. 786/1384) Meşârik⁸¹ şerhinde Hz. Peygamber (sav)'in "Sesinizi kendinize duyurun"⁸² hadisini açıklarken "Allah'ı zikirde

⁷⁹ Fetâvâ-yı Bezzâziye, Hâfızeddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb, İbnü'l-Bezzâz el-Kerderî (ö. 827/1424) tarafından hazırlanmış bir eserdir. Eserin adı "el-Câmiu'l-vecîz"dir, "Fetâvâ'l-kerderî" diye de bilinir. Çeşitli baskıları yapılmıştır. el-Fetâvâ'l-hindiyye'nin kenarında da yayınlanmıştır. (Özel, a.g.e., 92).

⁸⁰ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğînânî (ö. 593/1197), *et-Tecnis ve'l-mezid* adlı eseridir. (Özel, a.g.e., 58).

⁸¹ Bu eser, Sagânî'nin "Şerhu Meşâriki'l-envârî'n-Nebeviyye min sihâhi'l-ahbârî'l-Mustafâviyye" eserinin şerhi olup, Bâbertî, ona "Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi meşâriki'l-envâr" ismini vermiştir.

⁸² Biz, Resûlullah salla'llahu aleyhi ve sellem ile berâber (seferde) bulunurduk da her vâdî üzerine yükseldikçe sesimiz mu'tâdından ziyâde yükselerek tehlîl ve tekbîr ederdik. Bunun üzerine Nebî salla'llahu aleyhi ve sellem: - Ey nâs canınıza acıyın, sesinizi yükseltmeyin! Şüphesiz siz, ne sağırı çağırıyor, ne de gaibe bağırıyorsunuz! Duâ ettiğiniz O (Allah), muhakkak ki, sizinle berâberdir. Hem O, sesinizi çok iyi işitir; O, size (uzak değil), çok yakındır, buyurdu. (Ebü'l Abbâs Zeyneddin Ahmed b. Abdi'l-

hafi zikrin müstehab olduğundan" bahseden hadise yer verir. Ancak Keşşaf şârihi⁸³ de bu meselenin duruma göre değişeceğini belirtmektedir. Buna göre mürşid, tarikata yeni girenlerin kalplerinde kök salmış nefsanî hastalıkların (hevâ) sökülmesi için müridin sesinin yükseltilmesini emredebilir.

4. Tegannî ve Lahn

el-Ekmele, tegannî hakkında da ihtilaf olduğunu ifade etmiştir. Bazı âlimler -İmam Malik de bunlar arasındadır- Hz. Peygamber'den "Ey Ebu Bekir, her milletin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır." Şeklindeki hadis-i şerif rivayetini delil alarak bunun mübahlığına hükmetmektedir. Kuşeyri (ö. 465/1072) risalesinde şöyle demektedir: "Tegannîye cevaz verenlerin arasında Enes b. Malik (ö. 179/795) ve Hicaz ehli de vardır. Bunların hepsi tegannîyi mübah olarak kabul etmektedir." Kurtûbî (ö. 671/1273) tefsirinin başında şöyle demiştir: "Bir grup fakihler - Ebu Hanife, talebeleri ve İmam Şafiî (ö. 204/819) de bunlar arasındadır- Kur'an'ın yüksek sesle ve makamla okunmasına cevaz vermiştir. Bedreddin el-Aynî (ö.855/1451)⁸⁴ ve İbn Hümâm (ö. 861/1457)⁸⁵ Hidâye şerhinde Kur'an'ı lahn ile okumayı bir kısım âlimler mübah görürken, bir kısmının ise sakıncalı gördüğünü söylediler.

(Cemaleddin) Zeylaî (ö. 762/1360) bazı âlimlerin düğünde tegannîye cevaz verdiğini belirtmektedir. Bazı hocalarımız da bir kimsenin kafiyeli bir şekilde tegannî yaparak insanlara okumasında herhangi bir sakınca olmadığı görüşündedir. Bazı kimseler tegannîyi mutlak surette mekruh görürken bazıları da onu mübah görmektedir.

Lâtif eş-Şercî ez-Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (Mütercim: Kamil Miras), 3. Bs., Ankara 1975, VIII, 366).

⁸³ Şerafeddin Muhammed et-Tıybî, *Kitâbu't-tıbyân fi ilmi'l-meânî ve'l-bedî ve'l-beyân*, adlı eseri olmalıdır. Söz konusu eser tahkik edilerek basılmıştır. Bkz. (thk./nşr. Hâdî Atiyye-Matar el-Hilâlî), Âlemu'l-kutub, Beyrut 1987/1407).

⁸⁴ "el-Binâye fî şerh-il-Hidâye" adlı şerhidir.

⁸⁵ "Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr" adlı şerhidir.

Zahîre⁸⁶ de bayramlarda tegannî yapmanın bir sakıncası olmadığını söyleyenlerin olduğu yazılmıştır. El-Ekmeleddin el-Bâbertî'nin, Hidâye'nin şerhinde çoğu fukahâyâ göre yalnızlığını (hüznünü) gidermek amacıyla olursa bir beis yoktur demiştir. Şemsüleimme es-Serahsî (ö.483/1090)'nin görüşü de bu yöndedir. (190a) Ben de Serahsî'nin ezanda "hayye ale's-sala ve hayye ale'l-felah" kısmında tegannî ve lahna cevaz verdiğini söylüyorum.

Buhârî'nin (ö. 256/869) Sahih'inde Abdullah b. Mugaffil'den (ö. 59/679) (r.a.) tahriç ettiğine göre; Hz. Peygamber Mekke'nin fethi günü (Allah orayı şereflendirsin) devesi üzerinde Fetih sûresini okuyor ve okurken de tercî' yapıyordu." Hadisin râvîsi diyor ki "İnsanların gelip başıma toplanmalarından (endişe etmeseydim), ben de onun okuyuşu gibi okurdum."⁸⁷ Bazı fetva kitaplarında Ebu Hanife (ö. 150/767) ve Ebu Yusuf'a (ö. 182/798) göre Kur'an'ın nağme ile okunabileceği bazılarından da tercî' ile okunabileceği rivayet edilmiştir. Bezzâzî şöyle der: "tercî'den kasıt lahndır sözünün boşuna söylenmiş bir söz olduğunu sanma. Sırf sesi alçaltma ve yükseltme fâsikların işlediği fıska teşbih edilemez ki birçok meşâyih sırf ona benzetildiğinden dolayı kerahetine hükmetmiştir. Aynı şekilde râvînin "İnsanlar gelip başıma toplanmasa..." sözünün delalet ettiği Nebi (sav)'in Fetih sûresini okurken tercî'i de böyledir. Yine tercî'i ifadesi lahn lafzı yerine de kullanılmıştır. Attâbiyye⁸⁸ adlı eserde ifade edildiğine göre İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in yanında lahin ile okunuyor ve onlar da bunu beğeniyordu. Bazı kimseler de bunu mekruh görüyorlardı.

⁸⁶ Bu eser Özel'e göre Burhaneddin (Burhânu's-şerîa) Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 616/1219)'nin Zahîretü'l-fetâvâ (Zahîretü'l-Burhâniyye) adlı eseri olmalıdır. (Özel, *a.g.e.*, 61-62)

⁸⁷ Buhârî, Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-Megâzî, 48. Bab.

⁸⁸ Bu eser Özel'e göre Ebû Nasr Zeynuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (586/1190)'nin el-Fetâva'l-Attâbiyye adlı eseri olmalıdır. Bu eser Câmi (Cevâmiu'l-fikh) diye de meşhur olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özel, *a.g.e.*, 55).

Kur'an okurken tegannî ve lahnın caiz olduğunu hakkındaki rivayetler tegannî ve lahin yapılarak icra edilen diğer zikirlerin de aynı şekilde caiz olduğunu gösterir. Çünkü Kur'an daha mühim ve saygındır. Onun için caiz kabul edilenler onun dışındakiler için kesinlikle caizdir. Nitekim cünüp ve hayızlının Kur'an okuması caiz değilken zikir yapması caizdir. Daha önce geçtiği gibi hamamda cehrî zikir yapmak caizken Kur'an okumak caiz değildir. Bezzâzî'nin "raksı helal sayanların küfürle itham edilmesine itibar edilmeyeceği gibi lahnin ihtilafsız olarak haram olduğunu söyleyenlere de itibar edilmez." Nitekim İmam Şafiî ve kendisinin Gazzâli gibi çoğu takipçileri raksa cevaz vermektedirler. Zira o İslam'ın rükünlerinden bir rükün (dört mezhep imamından biri) olduğu halde İmam Şafiî nasıl tekfir edilebilir. O güvenilirlik hususunda uzmanların ittifak ettiği biri olup (190b) kendisini tekfir etmekten Allah'a sığınırız.

Hucetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, İhya adlı eserinde tegannî yapmak ve dinlemenin cevazı hakkında özel bir bölüm ayırmıştır. Yine bu konuda İmam Kuşeyrî⁸⁹ (ö. 465/1072)'nin risalesinde ve Avârif müellifinin⁹⁰ eserinde insaf sahiplerini ikna edebilecek cevazıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Tegannînin mübahlığı konusunda birçok sahabe ve tabiinden sika kimselerin rivayeti varken onun haramlığı konusunda nasıl icma olduğu iddiası ileri sürülebilir. Hakikati öğrenmek isteyen kimseler bazı âlimlerin tegannînin bütün dinlerde haram olduğunu hatta bunu helal görenlerin kafir olduğunu ve öldürülmeleri gerektiğini, bazı âlimlerin de şariat-ı Muhammediyye'de caiz olduğu görüşünde olduğunu görünce hayret etmişlerdir.

Aynı şekilde lahn konusunda da İbn Kemal Paşa gibi bazı müftüler ifrata düşerek helal diyenlerin küfrüne fetva vermişlerdir. Hatta daha da

⁸⁹ Asıl ismi Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed Nişâbûrî'dir.

⁹⁰ Ebu Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdi (ö. 632/1235).

ileri giderek bu işi yapanları aynı hükme dâhil etmişlerdir. Ali Cemâlî gibi bazı müftüler ise ifrata düşerek zikir esnasında lahn ve tegannînin mübahlığına fetva vermiştir. Müftüler arasındaki bu görüş farklılığı yeryüzünde büyük fitne ve fesadın çıkmasına neden olmuştur. Doğru olan, iki uç arasında orta yoldur. Kabule şayan olan şey de; insafli konuşmak, öncelikle her iki delili, onlardan birini gizlemeden incelemek, sonra da tercih yaparken itibar edilmesi gereken ilkeler doğrultusunda iki delilden birini tercih etmek ve doğru yoldan ayrılmadan ve taraf tutmaksızın sahih te'villerle diğerini te'vil etmektir. Daha mühim işler olmasaydı, ben de bu mevzuda ikna edici bir eser yazardım. Burada zikrettiğim görüş, fetvasına güvenilen bir kimsenin alması için illetlerini belirtmeden, hükümler arasından seçtiğim kendi görüşümdür. "Muvaffak kılan Allah'tır" deriz.

Cehrî zikir caizdir fakat hafî zikir ondan daha faziletlidir. Burhânüddin'in Zahîre ve Muhît⁹¹ adlı eserlerinde açıkladığı İmam Muhammed (ö. 189/805)'in Siyeru'l-kebir adlı eserinde "Kur'an okurken ve bütün zikirlerde sesi yükseltmek mekruhtur" ifadesindeki maksadı da budur. (191a) Ancak tembelliği kaldırma, uykudan uyandırma, başkasını zikre teşvik etme ve yardımlaşma gibi durumlarda cehrî zikir hafî zikirten daha faziletli olur. Sonuç itibariyle zikir yapmak, Kur'an okumak ve sadaka vermek özel bir neden yoksa, gizli yapılması asıl olmakla birlikte gizli olmasıyla açık olması aynıdır. Şayet cehrî zikrin cevazına delil yazmaya kalksaydım, deliller yüzü aşardı. Kur'an ve zikir sözleriyle tegannî kesinlikle haramdır. Lahn yapmak da aynı hükümdedir. Kötü niyet ve geçici dünya nimetlerini elde etme gayesi taşımayan; öğüt, hikmet, vecde gelmek için sema yapmak ve nefsin azgınlığını yenmek

⁹¹ Bu eser Özel'e göre Burhaneddin (Burhânu's-şerîa) Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 616/1219)'nin Muhîtu'l-burhâniyye adlı eseri olmalıdır. (Özel, a.g.e., 61-62) Bu eser "el-Muhîtü'l-Burhani fî'l-Fıkhî'n-Nu'mani : Fıkhü'l-İmam Ebi Hanife" adıyla Abdülkerim Sami el-Cüнди tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004)

amacıyla beyitlerle tegannî yapmanın haram olduğuna hükmetmek gerekmez. Eğer haram olduğuna hükmedilirse bu hüküm sahabe ve tâbiînden birçoğunun fâsık olmasını icab eder. Biz yine de zamanın değişmesini de göz önünde bulundurarak bunların cevazına fetva vermeyiz. Ama tegannî ve lahnı helal kabul edenlerin tekfir edileceğine dair hiçbir görüş yoktur. Riya, itibar ve mal biriktirme amacıyla tegannî ve lahn ile Kur'an okuyup, zikir yapıp bunu da helal kabul eden kimsenin küfre düşeceğine dair bir görüş vardır.⁹²

Allah'ın yardımıyla bu risalenin yazılması Adana'nın Kızıldağ yaylasında Abd-i Zayıf Ahmet Karsî tarafından Cemazeü'l-âhir ayının Pazar günü öğle vaktinde tamamlanmıştır.

[Risale Metni]

⁹² İbn Bahâeddin, "Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks", Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 190b.

هذه رسالة على رسالة عليّ جلبي¹ في الدوران والرقص لابن بهاء الدين² (رحمه الله)³

بسم الله الرحمن الرحيم (188 ب)

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على محمد وآله أجمعين. أما بعد فقد طالعت أيها الأخ رسالتك هذه⁴ زاد الله تعالى اهتمامك بأمرالدين وإحياء السنة وإنكار المبتدع. فقد أحسنت في إنكارك التغني واللحن في الأذكار فأخاها من أسوأ البدع وأشنع المنكرات. ولكن لي نصيحة فاقبلها من أخ صادق، فهي أن طالب الحق والمنتصب للحسبة أن يبلغ مرتبة الفتوى وهي أن يطلع على مآخذ الاحكام وعملها ويميز بين الصحيح والفاسد، والقوي والضعيف. وهذا هو المراد من قول عمادالدين⁵ في فصوله⁶. وأجمعوا على أن المفتي لا بد وأن يكون مجتهدا. وقد صرح الفقيه الزاهد أبوالليث⁷ وغيره بتحريم الإفتاء لمن لم يبلغ تلك المرتبة فلا كلام فيه. فإنه يعمل ويأمر وينهى بالأقوال⁸ المختارة عنده، ولا يعتمد على مجرد المسطور في الكتب. ولكن هذه الرتبة قليلة جدا خصوصا في زماننا. وإن لم يبلغ هذه المرتبة فاللائق له أن يطلب من بلغ هذه الرتبة ويعتمد على فتواه. وأما اعتماده على مجرد الكتب فعلى خطر عظيم. إذ قد شاع في هذا الزمان كتب صنفها رجال، جمعوا ما وجدوا حتى من الحواشي والأطراف، ولم يبلغوا رتبة الفتوى (189أ) فأضلوا كثيرا وضلوا عن سواء السبيل كالحاوي⁹ وجامع الفتاوى¹⁰ وفتاوى الصوفية¹¹ ومشمتم الأحكام¹² ونحوها.

والكتب المعتمدة أيضا فيها نُبُغ السهو والخطأ ، تصديقا لقوله تعالى: ((وَلَوْ كَانِ بِرَعِ نَدَعُ بِإِلَهِ لَجُودُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا))¹³ ومن هذا قال¹⁴ صاحب الهداية: قد أجمعوا على توثيقه وفضله قد أخطأوها في مواضع عديدة. وأيضا في الكتب المعتمدة أقوال مضادة، بل في كتاب واحد بقول بعضهم الفتوى على هذا؛ وبعضهم بقول الفتوى على خلافه؛ وبعضهم بقول الصحيح هذا؛

1 هو مؤلف رسالة في حق الدوران والرقص، يدعي بعض المؤلفين أن هذه الرسالة لزنبلي علي أفندي، ولكن هذا ليس صحيحا، وعلي جلبي غير زنبلي علي جمالي، غير أن لم نجد معلومات عن حياته، ونظن أنه عاش في أوائل القرن السادس عشر.

2 هو الشيخ من مشايخ طريقة البيهانية محي الدين محمد ابن بهاء الدين ابن لطف الله (و. 1545/952)

3 استنسخت هذه النسخة من النسخة المحفوظة في المكتبة المليية في تركيا في قسم المخطوطة بمجموعة توكات لازلي مكتبة مقاطعة العامة، مستنسخها أحمد قرصي، المكان الذي تم نسخها: في بلاغ أدنة المسمى قرل داغ، برقم 60 زيله 3/114، بين الورقتين 188ب-1191. ورمزت إليها ب(أ). واعتمد هذه النسخة أصلا. ولكن بذلت جهدي مقايسة النسخ المحفوظة في المكتبة المليية في تركيا، مكتبة العامة أنقرة عدنان اوتوكان، بين الورقتين 88ب-90أ. ورمزت إليها ب(ب).

4مفتي علي جلبي ، رسالة في الدوران والرقص، ورق 122ب-125أ

5 في (ب): رحمه الله تعالى.

6 أبو الفتح زين الدين عبد الرحيم بن أبو بكر عماد الدين بن علي المرغناني العمادي (و. 670 - 127 كتابه المسمى فصول العمادية، كتب في شعبان في عام 651 - 1253 بسرقتند. (أحمد أوزل، علماء فقه الحنفية، أنقرة، 1990، ص. 68)

7 في (ب): رحمه الله. أبو الليث السمرقندي، (و. 373 - 983) أو (393 - 1003)، له كتابان الفتاوى من أقاويل المسايح والنوازل في الفروع. (أبو الحي اللكنوي، الفوائد البهية في تراجم الحنفية، القاهرة، 1324، ص. 220: أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 35).

8 في (ب): للفتاوى.

9الكتاب لأبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السبوطي (1505-911) واسمه الحاوي للفتاوى (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 198) نشر الكتاب بتحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد في عام 1378-1959 بالقاهرة في مطبعة السعادة.

10الكتاب لقره أمره الحميدي القرماني ومنسوخاته في مكتبة سليمانية حفيد أفندي، 94: أزميز، 247: سرز، 1165: أسد، 617: فاتح، 860: حسني باشا، 449: دنزلي، 157: اياصوفيا، 1528، 1529، 1530: دامت إبراهيم، 505.

11يذكر لفضل الله محمد بن أيوب الماجوي المطباني و. 864-1267 أن له كتاب يسمى الفتاوى الصوفية في طريق البهائية، انظر نسخته: سجل 06 ي ز ب 914، ملي كتيخانه أنقرة: متحف منسوخات ملي كتيخانه، عاطف أفندي مكتبة المنسوخات، عاطف أفندي 1134: مكتبة المنسوخات نوري عثمانية، نور عثمانية، 1994.

12 الكتاب لخير الدين يحيى بن عبد الله الرومي (و. 1460/864) أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 98.

13 سورة النساء: 82

14 هذه العبارة: ومن هذا قال، في (ب)، وفي (أ): وهداية.

وبعضهم على خلافه فيتحير ولا يقدر على الترجيح والتمييز القوي إلا من بلغ رتبة الفتوى. فنقول مثلا ما اشتمل عليه هذه الرسالة مداره خمسة أمور: الرياء، والاستخفاف بالدين، والجهر بالذكر، والتغني، واللحن.

1. الرياء

أما الرياء فحرام قطعي، مستحل كافر. وأما فاعله بلا استحلال فالصواب ألا يحكم بكفره. وإن ذهب بعض المتفقهة إلى إكفاره في الرياء المحض.

2. الاستخفاف بالدين

وأما الاستخفاف بالدين فإن كان في قصد فلا شبهة في كفره وإلا، فإن كان ظاهرا كإلقاء المصحف الشريف في القاذورات العياذ بالله تعالى فكذا، وإلا فلا يحكم بكفره بل يؤدّب ويعُدّر.

3. الجهر بالذكر

وأما الثلاثة الباقية فقد ذكرت يا أخي بعض ما قيل في حرمتها، فنذكر بعض ما قيل في إباحتها، قال البيهقي¹⁵ بعد ما نقل تحريم الجهر بالذكر باسط: وأما رفع الصوت فجائز. وقال صاحب الهداية في التجنيس¹⁶ القراءة في الحمام على وجهين: إما أن يرفع صوته أو لا يرفع، ففي الوجه الأول يكره، وفي وجه الثاني لا، (و) هو المختار.

وأما التسييح (189ب) والتهليل فلا بأس به، وإن رفع صوته، وكذا قال في التاتارخانية¹⁷. وقال الأكملي¹⁸ في شرح المشارق في شرح قول عليه الصلاة والسلام: "اربعوا¹⁹ على أنفسكم الحديث"²⁰ وفي الحديث: "استحباب الإخفاء في ذكر الله تعالى". ولكن ذكر شارح الكشاف²² إن هذا حسب المقام. والشيخ المرشد قد يأمر المبتدي برفع الصوت ليقطع عن قلبه الخواطر الراسخة فيه انتهى.

4. التغني واللحن

15 حفيظ الدين محمد بن محمد بن شهاب بن البراز الكردي، (و. 1424/827)، وهو مؤلف الفتاوى البرازية، (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص.)

16 أبو الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر المرغناني، وهو مؤلف التجنيس والمزيد، (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 58)

17 فريد الدين عالم بن العلاء (1384/768) مؤلف فتاوى التاتارخانية، (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 85)

18 في (ب): أكمل الدين، أكمل الدين الباهرتي، وتوفي في مصر سنة (و. 1384/786)، (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 84)

19 في (ب): ارفعوا.

20 حدثنا سليمان بن حرب حدثنا حماد بن زيد عن أيوب عن أبي عثمان عن أبي موسى رضي الله عنه قال كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر فكنا إذا علونا كبرنا فقال النبي صلى الله عليه وسلم أيها الناس ارفعوا على

أنفسكم فإنكم لا تدعون أسمى ولا غاليا ولكن تدعون سميعا بصيرا ثم أتى علي وأنا أقول في نفسي لا حول ولا قوة إلا بالله فقال يا عبد الله بن قيس قل لا حول ولا قوة إلا بالله فإنها كنز من كنوز الجنة أو قال ألا أدلك

على كلمة هي كنز من كنوز الجنة لا حول ولا قوة إلا بالله، (بخاري، كتاب الدعوات، الدعاء إذا علا عتبة).

22 هو أبو القاسم محمود بن عمر بن أحمد الزمخشري الخارزمي (و. 1144/538) وهو مؤلف الكشاف عن حقائق التنزيل وعلوم الأناويل في وجوه التأويل. (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 47-48)

وقال الأكمّل فيه أيضاً: اختلفوا في الغناء، أباحه جماعة، وهو رواية عن مالك²³ محتجا بقول عليه الصلاة والسلام: "يا أبا بكر إن لكل قوم عيدا وهذا عيدنا" انتهى. وقال القشيري²⁴ في رسالته: فمن قال بالإباحة أنس بن مالك، وأهل الحجاز كلهم يبيحون الغناء. وقال القرطبي²⁵ في أول تفسيره: وأجاز طائفة رفع الصوت بالقرآن، والتطريب، ومن ذهب إلى هذا أبو حنيفة²⁶ وأصحابه، والشافعي²⁷ رحمهم الله تعالى. وقال ابن الهمام،²⁸ والعيني²⁹ في شرح الهداية: وأما القراءة بالألحان أباحها قوم، وحظرها قوم. وقال الزيلعي³⁰: ومن الناس من أجاز الغناء في العرس، ومن مشايخنا من قال: إذا كان يتغنّى يستعدّ به من نظم القوافي ويصير به فيصيح للناس، لا بأس به، ومن الناس من كرهه مطلقا، ومن الناس من أباحه مطلقا انتهى. وفي الزخيرة³¹ منهم من قال: لا بأس به في الأعياد، وقال الأكمّل³² في شرح الهداية: لو كان غناؤه³³ في نفسه لإزالة الوحشة لا بأس به. عند عامة المشايخ، وهو اختيار شمس الأئمة سرخسي³⁴ انتهى. قلت: وقد أجاز هو أيضا (190أ) لتغنّي واللحن في الأذان في الحيّتين. وأخرج البخاري في صحيحه عن عبد الله بن مغفل³⁵ رضي الله عنهما: ³⁶ رأيت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يوم فتح مكة شرفها الله تعالى على ناقته، وهو يقرأ سورة الفتح يرجع، وقال: "لولا أن يجتمع الناس حولي لرجعت كما رجعت"³⁷ وقد ذكر في بعض الفتاوى أنه كان يقرأ القرآن بالألحان عند أبي حنيفة وأبي يوسف - رحمهما الله تعالى - وفي بعضها بالترجيع. وقول البزازي: ولا تظنن أن المراد بالترجيع هو اللحن ليس بشيء لأن مجرد الخفض والرفع ليس فيه تشبيه في الفسقة بما فعلوه في فسقهم، حتى تعلل³⁸ أكثر المشايخ كراهيتها به وعللوا به، وكذا ترجيع النبي عليه الصلاة والسلام سورة الفتح على ما يدل عليه قول الراوي³⁹ "لولا أن يجتمع الناس"

23 هو مالك بن أنس بن مالك المدني، أحد أئمة المذاهب المتبعة في العالم الإسلامي، وإليه تنسب المالكية، (و. 795/178)

24 أبو القاسم عبد الكريم بن الحوازن بن عبد الملك القشيري النيسابوري (و. 1072/465) وهو مؤلف رسالة القشيرية، (أوزل، علماء فقه الحنيفة، ص. 170-169)

25 أبو عبد الله شمس الدين عم بن أحمد بن أبي بكر بن فرج الأنصاري الخزرجي القرطبي (و. 1273/671) هو مؤلف تفسير القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، (أوزل، علماء فقه الحنيفة، ص. 180)

26 نعمان بن ثابت (و. 767-150)

27 هو أبو عبد الله محمد بن إدريس الشافعي، وتوفي في فسطاط سنة (و. 820/204).

28 هو كمال الدين محمد بن العبد الواحد بن عبد الحميد بن مسعود الهمام السواسي الإسكندري (1457/861)، مؤلف فتح القدير لعاجز الفقير، (أوزل، علماء فقه الحنيفة، ص. 96)

29 هو أبو محمد بادر الدين محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين بن يوسف العنتابي (1451/855) هو مؤلف البداية في شرح الهداية

30 هو أبو محمد جمال الدين يوسف بن عبد الله بن يونس الزيلعي (و. 1360/762) (أوزل، علماء فقه الحنيفة، ص. 80)

31 برهان الدين (برهان الشريعة) محمود بن أحمد بن عبد العزيز بن عمر بن مازة البخاري (و. 1219/616) وهو مؤلف زخيرة الفتاوى (زخيرة البرهانية) ومحيط البرهانية، (أوزل، علماء فقه الحنيفة، ص. 61-62)

32 في (ب): أكمل الدين.

33 في (أ): عناه، ولعله تصحيف من فعل النساخ.

34 أبو بكر محمد بن أبي سهل أحمد، شمس الأئمة السرخسي (و. 1090/483) (أوزل، علماء فقه الحنيفة، ص. 42)

35 في (ب): مقبل.

36 في (ب): رضي الله عنه.

37 حدثنا أبو الوليد حدثنا شعبة عن معاوية بن قرّة قال سمعت عبد الله بن مغفل يقول

رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم فتح مكة على ناقته وهو يقرأ سورة الفتح يرجع وقال لولا أن يجتمع الناس حولي لرجعت كما رجعت، بخاري، معازي، 48.

38 في (ب): يعلل.

39 في (ب): قول البزازي، وهو خطأ.

إلخ. وأيضاً قد روي بلفظ الأحنان مكان الترجيع⁴⁰ وفي العتابة: ⁴¹ وكان يقرأ عند أبي يوسف ومحمد بالألحان فيعجهما، وكره ذلك بعضهم انتهى.

وما ورد في جواز التغني واللحن في القرآن فهو وارد في جوازها في سائر الأذكار دلالة، إذ حرمة القرآن أشد وأكثر، فما حاز فيه ففي غيره أجوز، بدون العكس. ألا يرى أن الجنب والحائض يجوز لهما الذكر، ولا يجوز لهما قراءة القرآن، وكذا من في الحمام يجوز له الذكر جهراً دون القرآن كما سبق. فقول البيهقي: واللحن حرام بلا خلاف، فلا يعتد به كما لا يعتد بإكفار مستحل الرقص. فإن الشافعي وأكثر أصحابه كالغزالي⁴² يجيزون. وكيف يجوز إكفار منه. هو ركن من أركان الإسلام. وقد اجتمع (190ب) أرباب الحق والتعليل على توثيقه نعوذ بالله تعالى من ذلك.

وقد أفرد⁴³ الإمام حجة الإسلام كتاباً من الإحياء وفي جواز السماع والغناء. والإمام القشيري في رسالته وصاحب العوارف⁴⁴ فيها ذكراً في جواز ما فيه مقنع للمنصف. وقد روي ثقة عن كثير من الصحابة والتابعين إباحتهم الغناء فكيف يصح دعوى الإجماع على تحريم الغناء، فإذا نظر الطالب إلى هذه الأقوال تحير⁴⁵. إذ بعضهم جعل الغناء محرماً في جميع الأديان، فيلزم إكفار مستحله، بل تمنى حله، وبعضهم أجازته في الشريعة المحمدية.

وكذا اللحن في بعض المفتين كابن كمال باشا⁴⁶ وأفرط، وأفتى بكفر المستحل بل الفاعل. وبعضهم كالعلي الجمالي⁴⁷ أفرط⁴⁸ وأفتى بإباحتهم اللحن والتغني بالأذكار، فحصل منهما فتنة⁴⁹ في الأرض وفساد كبير. والحق التوسط بينهم. فاللائق بالقبول التكلم بالإنصاف وتقرير المحتين أولاً بلا كتف من إحداهما، ثم الترجيح لإحداهما بالأسباب المعتبرة في الترجيح⁵⁰ وتأويل الأخرى بتأويلات صحيحة من غير تحامل ولا تعسف، ولولا الاشتغال بالأهم لصنفت فيه ما فيه مقنع، ولكن ذكرها هنا ما هو المختار عندي من الأحكام من غير ذكر عللها، حتى يأخذ به من اعتمد بفتواه. فنقول وبالله التوفيق: الجهر بالذكر جائز، ولكن الإخفاء أفضل، وهذا مراد محمد⁵¹ مما ذكره في السير الكبير من كراهة رفع الصوت عند قراءة القرآن والذكر عاماً بينه⁵² برهان الدين في

40 في (ب): بالترجيع

41 هو أبو نصر زين الدين أحمد بن محمد بن عمر العتابي البخاري (و. 1190/586)، وهو مؤلف الفتاوى العتابة هذا الكتاب مشهور بجامع (جامع الفقه)، (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 55)

42 أبو حامد محمد بن محمد بن محمد بن أحمد الغزالي الطوسي (و. 1111/505) وهو مؤلف إحياء علوم الدين.

43 في (ب): أورد.

44 وهو أبو حفص عمر بن محمد السهوردي (و. 1234/632) وهو مؤلف عوارف المعارف، (أوزل، علماء فقه الحنفية، ص. 177)

45 في (ب): يتحير.

46 هو شمس الدين أحمد بن سليمان المعروف بابن كمال وكمال باشا زادة، (و. 1534/940)

47 وهو مولانا علي بن أحمد بن محمد الجمالي الأضرابي المشهور بزنتلي (و. 1525/932).

48 في (أ): فرط.

49 في (ب): فتنة عظيمة.

50 في (ب): ذو الترجيع.

51 وهو أبو عبد الله محمد بن الحسن بن فرقد الشيباني (و. 805/189) وهو مؤلف السير الكبير.

الزخيرة والمحيط⁵³ ولكن قد يعرض عارض (191) فيكون الجهر أفضل، كرفع الكسل والنوم والخواطر وحث الغير عليه والمعاناة، والحاصل أن الذكر والقرآن والصدقة سواء في حق جواز الجهر والإخفاء، وكون الأصل الإخفاء إن لم يعرض عارض، ولو ذكرت دليل جواز الجهر ل زاد على مائة، وإن الغناء⁵⁴ بالقرآن والذكر حرام مطلقا، وكذا اللحن فيهما.

وأما التغني بالأبيات المشتتة على العظة والحكمة واستماعه لتحصيل الوجد أو دفع الوحشة أو نحوها عاريا عن الأعراض العاجلة والنيات الفاسدة فلا ينبغي أن يحكم بتحريمه، فيفضي إلى تفسيق كثير من الصحابة والتابعين⁵⁵. ولكن لا نفتي بجوازها أيضا لتغير الزمان. وأما إكفار مستحل التغني أو اللحن فلا وجه له أصلا، نعم إن قرن بهما الرياء والسمعة وغرض جمع المال، وكان في القرآن والذكر فلا إكفار مستحله وجه⁵⁶.

تمت الرسالة بعون الملك المعين. في وقت الظهر يوم الأحد من شهر جماد الآخر في ييلاغ أدنة المسمى قزل داغ على يدي عبد الضعيف احمد قرصي تم.

52 في (أ): تبيينه.

53 وقد سبق في هامش.

54 في (ب): التغني

55 في (ب): رضي الله تعالى عنهم.

56 في (ب): والله تعالى بحقيقة الحال.

Kaynaklar

- Akün, Ömer Faruk, "Vâsi Alisi", *İA*, c. XIII.
- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Yay., İstanbul 1992.
- Aslan, Ömer, "Kur'an Tilavetinde Tecvid;İN Gerekliligi ve Lahn (Okuyuş Hataları)" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII 1 1, Sivas 2003, ss. 357-372.
- Atsız, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebûssuûd Bibliyografyası*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1967.
- Apaydın, H. Yunus, "Mûsiki Md.", *DİA*, İstanbul 2006.
- Aydın, Ahmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendî'nin Fıkhî Görüşleri ve Fetvaları", *Yüksek Lisans*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Birgivî, Mehmed, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, y.y., 1268.
- Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, t.y.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Ceyhan, Semih, Molla Fenârî ve Bir Usul Metni Olarak Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2010, s. 75-115
- Çelebi, İlyas, Kemalpaşazâde'nin Fıkıh ve Fıkıh Usulü Eserleri, *DİA*, Ankara 2002.
- Çetin, Abdurrahman, "Lahn Md.", *DİA*, Ankara 2003.
- Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî", Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1548, vr. 163b-166a.
- Düzenli, Pehlül, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları", *Basılmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Ebûssuûd Müfti Alî Çelebî, *er-Risâletü'l-cinan*, Milli Kütüphâne-Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphânesi, Arşiv No: 06 Hk 169/18, vr. 114b-118a.
- el-Akhisârî Ahmed er-Rûmî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâi'l-hutbe*, Süleymaniye Kütüphânesi, Harput, nr. 429, vr. 77b-84b.
- Ergüven, Şahabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/1, c. 6, sayı: 11, ss. 155-183.
- ez-Zebîdî, Ebül Abbâs Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Abdi'l-Lâtif eş-Şercî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (Mütercim: Kamil Miras), 3. Bs., Ankara 1975.

- Gel, Mehmet, "Birgivî Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît'in müellifi kimdir?", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 2, Güz 2012, s. 59-74.
- Gürer, Dilaver, "Osmanlılar'da Sema, Deverân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2010/2, Sayı: 26, s. 1-23.
- İbn Bahâeddin, *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*, Milli Kütüphâne Tokat Zile İlçe Halk Kütüphânesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 188b-191a; Aynı risale *Risâle fi'd-deverân ve'r-raks* adıyla Milli Kütüphâne, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphânesi Koleksiyonu, vr. 88b-90a.
- İbn Kemal, *Fi tahkiki'l-hakk ve ibtâli sâiri'l-sûfiye fi'r-raks ve'd-deverân*, Süleymaniye Ktp., M. Hafid Ef. 453, vr. 88b-89a.
- İbn Kemal, *Risâle fi duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûf alâ evlâdi'l-evlâd*, Süleymaniye, 1049, vr. 49b-51b.
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisanu'l-Arab*, Neşr-u edebü'l-havza, Kum/İran.
- Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fi ihtiyâri'l-ehakk*, (Sadeleştirenler: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 2001.
- Kaylı, Ahmet "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d. 981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form", *Yüksek Lisans*, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Sciences, İstanbul 2010.
- Koca, Ferhat, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Deverân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2004, Sayı: 13, s. 25-74
- Lekesiz, M. Hulusi, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-şekâik*, (Nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- Müftü Ali Çelebi, *Risale fi hakkı'd-deverân ve'r-raks*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 122b-125a.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya, Riyazu's-Salihin, (Tercüme ve Şerh Edenler: Yaşar Kandemir, İ. Lütfü Çakan, Raşit Küçük).
- Oktay, Ayşe Sıdika *Kınalızâde Ali Çelebi ve Ahlâk-i Âlâî*, İz Yay., İstanbul 2005.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000.

- Özel, Ahmed, *Haneî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990.
- Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*, (thk. Muhammed Seyyid Geylanî) Mısır 1961.
- Sevgen, Nazmi, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi: Hayatı, Menkıbeleri, Şiirleri*, y.y., İstanbul 1965.
- Sünbül Sinan Efendi, *Risâle-i Tahkîkiyye*,
Milli Kütüphâne Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A
4784/1, vr. 1b-23b.
- Tek, Abdurrezzak, Fusûsu'l-Hikem'e Yönelik Bazı Tartışmalı Konulara Sofyalı Bâlî Efendi'nin Bakışı, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, s. 107-133.
- Yüksel, Emrullah, *Mehmed Birgivi'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.